

קרון קירשנבום

אפיקרסין

א

המילה 'אפיקרסין' מופיעה בספרות התלמודית במקומות שונים, וממקורות אלה עולים שני מובנים שונים למילה. המובן האחד משתמע בין השאר מההלכה הבאה, העוסקת בדיני צניעות בקריאת שמע:

לא יכניס אדם את ראשו בתוך חיקו ויקרא את שמע ואם היתה אפיקרסתו חגורה לו מבפנים הרי זה מותר

(תוספתא ברכות פ"ב הט"ז).¹

ממקור זה נראה כי מובנה של המילה הוא בגד תחתון הדבוק לגוף. לעומת זאת ממקורות אחרים משתמע שמדובר בגד עיטוף עליון או בסדין. כך נראה מובנה של המילה במקור הבא:

מלקט אדם עצמות שני מתים כאחד ונותן אילו בראש אפיקרסין מיכאן ואילו בראש אפיקרסין מיכאן דברי רבי יוחנן בן נורי ורבי עקיבא אומר: סוף אפיקרסין להתאכל וסוף עצמות להתערב, אבל מלקטן ונותן אותה בירזין (שמחות פ"ב ה"ח, מהד' זלוטניק עמ' 35-36).

הבגד העליון או הסדין משמש במקרה זה לליקוט עצמות. מה היחס בין שני מובנים אלה של המילה? האם לפנינו מילה אחת אשר במשך הזמן קיבלה את שני המובנים הללו או שמא הן שתי מילים שונות, הדומות זו לזו מבחינת צורתן אך שונות במובנן?

ב

ר' נתן ב"ר יחיאל בעל הערוך מפרש בערך 'אפיקרסין' כך: "לבוש התחתון והוא פתוח בכתפיו וכשלוּבשו קשרו".² ח' קוהוט בערוך השלם כותב: "בל"ס [= בלשון סורית] אפקרסא בל"י האמצ' [= בלשון יוון האמצעית] ἐπικάπριον... ובדרז"ל חלוק צר ודבוק בבשר". קוהוט מוסיף ואומר כי יש שמפרשים את המילה במובן 'בגד העליון', ולדבריו "יש להם על מה שיסמכו וכ"ה [= וכן הוא] פתרון ל"י [= לשון יוון] שרשמתי בתחילת הע'

¹ מודה אני לפרופ' דניאל שפרבר שקרא מאמרי זה והעיר הערותיו.
² הנוסח על פי מהד' צוקרמנדל, עמ' 5. שינויי הנוסח שבכתבי היד האחרים אינם מעלים או מורידים לגבי מובנה של מילה זו; ראה תוספתא, מהד' ליברמן עמ' 9 ובתוספתא כפשוטה, עמ' 23.
³ ח"י קוהוט (מהדיר), ערוך השלם א, ערך 'אפיקרסין', עמ' רלד.

[= הערך], אבל בכ"ז בדרז"ל הוא חלוק צר... דבוק בבשר". קוהוט מביא פירוש נוסף של רש"י למילה (מועד קטן כב ע"ב, וכעין זה בברכות כג ע"ב ושם כד ע"ב): "ואפיקרסותו - שעל ראשו", אך בהמשך כותב קוהוט: "רש"י בעצמו חזר מפירושו ופי' במקומות אחרים מעופרת והוא סודר וזה מסכים עם מלה סורי' ויוני' שכתבנו בתחילת העי'".

ש' קרויס קובע אף הוא כי השימוש המקורי העיקרי למילה הנו במובן של "לבוש תחתון וכעין חלוק",³ אך למילה גם שימוש משני "שלא כדרכו" לצורך ליקוט עצמות וצרירת מעות בכעין מטפחת שלה בית קיבול. קרויס אף מתייחס לפירושו הנזכר של רש"י ואומר: "העובדה שנזכר במסכת כלים אצל פליון של ראש אולי זה הגורם שחשבו רש"י שעל הראש".

המילה *ἐπικάρσιος* מורכבת מצירוף שתי מילים: *ἐπί* שמובנה *upon*, ו-*κάρσιος* שמובנה *crosswise*. משמעו של הצירוף הוא אפוא בגד פסים, ובמילון⁴ מובאות דוגמות של שימושים במילה במובן זה בפפירוסים מן המאה השנייה והשלישית לספירה.⁵ למילה זו לא ידועה משמעות של בגד תחתון. ואולם ליברמן⁶ הציע שמקורו של המובן 'בגד תחתון' למילה 'אפיקרסין' הוא במילה היוונית *ἐπισάκριον* [= אפיסקריון], שתרגומו המילולי הוא 'על הבשר' (*ἐπί* = *upon*; *σάκριον* = *flesh*), ומובנו גופייה, בגד תחתון הצמוד לבשר. המילה אינה מופיעה במילונים, והיא מתועדת בספרות מן המאה העשירית לספירה. ליברמן סבור שהסיבה לכך היא שהמילה היא חלק מהשפה הוולגרית - שפת הרחוב. לשאלה מדוע מילה זו מופיעה במקורותינו כ'אפיקרסין' ולא כ'אפיסקרין' משיב ליברמן כי התרחשה כאן מטתזיס - תופעה של שיכול אותיות בין ה'ס' לבין ה'ק'. ליברמן מציין כי בכ"י וטיקן של הירושלמי לברכות פ"ב, ד ע"ג נכתב "אפיסקרסין" הקרוב יותר לצורה *ἐπισάκριον* [= אפיסקריון].

בירור השאלה בעניין המקור או המקורות של המילה 'אפיקרסין' מצריך עיון במקורות התלמודיים הנוספים ובמקורות אחרים שבהם מופיעה המילה. מיון המקורות עשוי לסייע בידנו בהבנת המילה ושימושיה השונים.

³ ש' קרויס, **קדמוניות התלמוד ב**, תל אביב תש"ה, עמ' 189-188. ראה גם: S. Krauss, *Griechische und Lateinische Lehnwörter im Talmud Midrasch und Targum II*, Berlin 1899, p. 113.

⁴ H.G. Liddell, R. Scott & H.S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1968, p. 636.

⁵ U. Wilcken, *Griechische Ostraka aus Ägypten und Nubien*, Leipzig-Berlin 1899, no. 64; B.P. Grenfell & A.S. Hunt, *Oxyrhynchus Papyri VI*, London 1908, p. 285, fr. 921, line 14.

⁶ S. Lieberman, 'Roman Legal Institutions in Early Rabbinics and in the Acta Martyrum', *JQR* 35, 1944-1945, p. 2.

אפשר לחלק את המקורות התלמודיים שבהם מופיעה המילה 'אפיקרסין' לשלוש קבוצות: א. מקורות שבהם נראה שמונח של המילה הוא בגד תחתון; ב. מקורות שבהם נראה שמדובר בסדין או בבגד עליון; ג. מקורות שאין בהם הכרע.

במספר מקורות נראה שפירושה של המילה 'אפיקרסין' הוא בגד תחתון. הדבר מובלט באמצעות שימוש במילים נוספות המדגישות את מיקומו של הבגד כגון: 'מבפנים', 'תחתונה' ו'דבוק לגופי'. כך בתוספתא שהובאה בראשית דברינו הדנה במקרה ש"אפיקרסתו חגורה לו מבפנים". כעין לשון זו מופיעה בסוגיית הירושלמי (ברכות פ"ב, ד ע"ג) בעניין מנהגו של ר' יוחנן בהנחת תפילין: "ר' יוחנן בסיתוא דהוה חזיק רישיה הוה לביש תרויהון, ברם בקייט' דלא הוה חזיק רישיה לא הוה לביש אלא דאדרעיה. ואינו אסור משו' ערוה? א"ר חייא בר אבא: אפיקרסין היה לובש מבפנים".⁷

במסכת דרך ארץ מתוארים סדר הורדת הבגדים של הנכנס למרחץ וסדר לבישתם לאחר המרחץ. בתיאור זה ה'אפיקרסין' הוא הבגד הצמוד לגוף: "הנכנס למרחץ... כיצד יעשה, חולץ את מנעליו, ומסלק את כובעו, ומסלק את טליתו, ומתיר את חגורו, ופושט את חלוקו, ואחר כך מתיר את אפיקרסו התחתונה. רחץ... ואחר כך סך את כל האיברים. ואחר כך מניח את אפיקרסו התחתונה, ולובש את חלוקו...".⁸

גם ממדרש ויקרא רבה עולה כי 'אפיקרסין' הוא בגד הצמוד לגוף: "ר' יודן בש' ר' שמואל בר נחמי' משל למלך שהיה לו אפרקסים והיה מצוה את עבדו ואמ' לו קפלו ונערו ותן דעתך עליו. אמ' לו אדני המלך מכל אפרקסים שיש לך אי אתה מצוה אותי אלא על זה, אמ' לו שאני מדביקו לגופי".⁹

במקורות אלה ברור שמדובר בבגד תחתון בשל המילים המבליטות עובדה זו. עם זאת ייתכן שהבלטה זו מטרתה להבדיל בין 'אפיקרסין' זה לבין ה'אפיקרסין' העליון, והיא איננה באה רק כדי לתאר את טיבו של הבגד.¹⁰

במקור אחר נראה שמדובר בבגד תחתון גם בהעדר מילים המבליטות זאת. בבבלי ברכות כד ע"ב מובא: "דאמר רב יהודה: היה עומד בתפלה ונזדמן לו רוק מבליעו בטליתו, ואם טלית נאה הוא מבליעו באפרקסותו". מבין שני הבגדים הללו שהאדם לובש, אפרקסין מוצג כבגד בזוי לעומת הטלית הנאה, ולכן נראה שמדובר בגופייה או בבגד תחתון כעין זה.

מקבוצה שנייה של מקורות עולה כי 'אפיקרסין' הוא סדין או בגד עליון. המילה "סדינים" בפסוק "ונתתי לכם שלשים סדינים ושלשים חלפת בגדים" (שופטים י"ד, יב)

⁷ וכעין זה במקבילה בפסיקתא רבתי י' הדברות פ' תנינותא פכ"ב, מהד' איש שלום קיב ע"א.

⁸ מ' היגער (מהדיר), 'תוספתא דרך ארץ פרק הנכנס', **מסכתות דרך ארץ**, נויארק תרצ"ה, עמ' 296-298.

⁹ ויקרא רבה פרשה ב, מהד' מרגליות עמ' מ-מא, ובמקביל שם פרשה כד, עמ' תקסא; פסיקתא דרב כהנא כי תשא פסקא ב ז, מהד' מנדלבוים עמ' 27, ובמקורות נוספים.

¹⁰ כך סבור: S. Schemel, *Die Kleidung der Juden im Zeitalter der Mischnah*, Berlin 1912, p. 50, n. 4.

מתורגמת בפשיטתא: "אפקרסין". בבבלי נידה מח ע"ב למדנו: "ר"ש בן אלעזר אומר בנות עשירים צד ימין ממחר לבא שנישוף באפקרסותן". הכוונה לדרך עטיפת הנשים בתקופה הרומית בבגד עליון שנקרא palla. חלק ארוך של הבגד, מעין טלית עליונה, עובר ויורד מכתף לכתף ועוטף את הגוף, והבד עובר מעל הכתף הימנית או מתחתיה ומשפשף את צדה הימני של הנערה. בדרך כלל קצה הבד נתלה על ידה השמאלית.¹¹

מקורות אחדים מלמדים על השימוש ב'אפקרסין' כאמצעי להעברת עצמות המתים בשעת ליקוט עצמות. כך מצינו בירושלמי מועד קטן פ"א, פ ע"ד: ¹² "אי זהו ליקוט עצמות מעבירין באפקרסין ממקו' למקום". ובמסכת שמחות (פ"ב ה"ח, מהד' זלוטניק עמ' 36-35): "מלקט אדם עצמות שני מתים כאחד ונותן אלו בראש אפקרסין מיכאן ואילו בראש אפקרסין מיכאן דברי רבי יוחנן בן נורי ורבי עקיבא אומר: סוף אפקרסין להתאכל..." ושם בהלכה ט (עמ' 36): "נכנס יוחנן וליקטן ופירס עליהן אפקרסין..."¹³. משימוש זה של ה'אפקרסין' מצטייר בגד זה כסדין או כטלית - בד גדול המתאים לליקוט עצמות.¹⁴

מקור חשוב נוסף העשוי ללמד על מובנה ועל מקורה של המילה הוא רשימה שהתגלתה בחפירות דורא אירופוס. המילה ἐπικάρσιον [= אפקרסין] מופיעה בשריד של רשימת מוצרים ובגדים המופיעים לצד מחיריהם - "אפקרסין 50 דינר" - ונראה שהרשימה נערכה לצורך קנייה ומכירה. פיסטר ובלניגר שפרסמו את הממצא מציינים שהגדרת המילה 'אפקרסין' היא מעיל או גלימת פסים, אך הם מציינים שלא נמצאו בגד שלם כזה או ציורו בחפירות שבמקום. בהסתמך על ניתוח אטימולוגי של המילה הקושר אותה לפסים, הם מציעים שהמילה מתייחסת לשמיכה או לסדין פסים שעטף שלד של אדם, כפי שאכן נמצא בחפירות במקום (ראה האיור בעמוד ממול).¹⁵ אם סברה זו נכונה, הרי לנו מקור שבו 'אפקרסין' הוא מעין סדין המשמש לתכריך מתים.

בקבוצה שלישית של מקורות לא ניתן להכריע האם 'אפקרסין' המופיע בהם הוא בגד תחתון או בגד עליון. במשנת כלים פכ"ט מ"א שנינו: "נימי הסדין, והסודרין, והטרטין, והפליון שלראש - שש אצבעות; שלאפקרסין - עשר".¹⁶ במשנת מקוואות פ"י מ"ד

¹¹ על ה-palla ועל דרכים שונות לעטיפתה ראה: M.G. Houston, *Ancient Greek, Roman and Byzantine Costume*, London 1947, p. 111.

¹² ובמקביל בירושלמי פסחים פ"ח, לו ע"ב.

¹³ אמו"ר ד' זלוטניק תרגם מונח זה כאן במובן של Sheet, לעומת תרגומו למילה זו בעניין קריעת האבל בשמחות פ"ט ה"ו במובן של Undergarment. ראה: D. Zlotnick, *The Tractate "Mourning"*, New Haven - London 1966, pp. 68, 81, 82, 146, 160, 162.

¹⁴ אולם אין לשלול לחלוטין הבנה שמדובר בשימוש משני בבגד תחתון לצורך ליקוט עצמות בהעדר בד גדול.

¹⁵ R. Pfister & Louisa Bellinger, *The Textiles, The Excavations at Dura Europos, Final Report IV 2*, New Haven 1945, pp. 12-13.

¹⁶ ובמקביל בתוספתא כלים (בבא בתרא) פ"ז ה"א, מהד' זוקרמנדל, עמ' 596: "נימי של אפקרסין עשר".

גלימת הפסים $\epsilon\pi\alpha\lambda\upsilon\sigma\tau\epsilon\varsigma$ [= אפיקרסין] כפי שנתגלתה בחפירות דורא אירופוס. למטה היא נראית עוטפת את המת ולמעלה היא נראית לאחר שנפרסה (מתוך הדוח של פיסטר ובלינגר [לעיל, הערה 15], עמ' 116).

מצינו: "אלו שהם צריכים שיבואו בהן המים: הקשר שבפרקסים שבכתף..."¹⁷ בשני מקרים אלה אין תיאור של מיקום הבגד ואין לדעת אם הוא בגד תחתון או עליון.¹⁸ בעניין קריעת האבל למדנו (שמחות פ"ט ה"ו): "אפיקרסין אין מעכבין את הקריעה". הלכה זו נשנית בניסוח מעט שונה בבבלי ובירושלמי. בירושלמי (מועד קטן פ"ג, פג ע"ד) מובא: "על כל המתים... אלא העליון בלבד, על אביו ועל אמו אפילו עשרה זה על גבי זה. אין אפיקרסין מעכבת". וכעין זה בבבלי מועד קטן כב ע"ב. על פניו נראה שמדובר בבגד התחתון ביותר שאין צריך לקרעו גם באבל על אביו ואמו, משום שאינו בגד. אך יש שפירשו שזהו הבגד העליון ביותר, שאינו נחשב בגד ולכן אין צריך לקרעו.¹⁹ בבבלי חגיגה כו ע"א נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש בעניין נאמנות אדם על טהרת כלי חרס באזור ירושלים. לדעת ר' יוחנן נאמן אדם על טהרת כליו "אפילו מלאים ואפילו אפיקרסותו לתוכו", כלומר גם אם בגדו שהוא מדרס לקודש מונח על הכלי או כנף בגדו בתוך הכלי. גם במקרה זה לא ברור איזה בגד זה - עליון או תחתון.

ד

ההשערה שהמילה *ἐπιτάφιος* המופיעה ברשימה מדורא אירופוס מובנה סדין, והזיהוי של בגד זה עם הסדין העוטף שלד שנמצא במקום, עולים בקנה אחד עם תרגום הפשיטתא המתרגם 'סדינים' - 'אפיקרסין' ועם המקורות בספרות חז"ל בעניין ליקוט עצמות. במקורות אלה 'אפיקרסין' הוא אפוא סדין או בגד עיטוף עליון. ממקורות אחרים בספרות חז"ל ברור כי פירושה של המילה 'אפיקרסין' הוא בגד תחתון הצמוד לגוף, כפירוש של ליברמן למילה זו - *ἐπιτάφιος*. נראה אפוא שלפנינו שתי מילים בכתוב אחד משני שורשים שונים ובעלות משמעויות שונות: בגד תחתון ובגד עליון או סדין. על המילה מהיוונית הוולגרית עבר תהליך של שיכול אותיות בהשפעת המילה האחרת, הידועה יותר.

¹⁷ ובמקביל בתוספתא מקוואות פ"ז (פ"ח) ה"ב, מהד' צוקרמנדל עמ' 659: "והקשר שבאפיקרסין שבכתף... הרי אלו חוצצין".

¹⁸ אך ראה את דברי הגאון אצל: "אפיקרסין", פירוש הגאונים לסדר טהרות, ירושלים-תל אביב תשמ"ב, עמ' 74, על משנת כלים פכ"ט מ"א: "ושל אפיקרסין (לש' יונג) א' ד' אפוקרסין וא' ד' אפיקרסית פ' לבוש תחתון שיש לו איתקה".

¹⁹ ראה סיכום הדעות בבית יוסף, יורה דעה סימן שמ, ד"ה ואפרקסותו.